

nem proizvodu, je slika spremenjena: z 0,63% v letu 1986 je naša republika na vrhu, sledi pa ji Črna gora z 0,58%. Jugoslovansko povprečje za leto 1986 je 0,47, za leto 1987 pa podatka ni moč dobiti iz naših specifičnih razlogov. Pokrajini in republike se namreč niso uspele dogovoriti, kakšen je bil družbeni proizvod v letu 1987.

Za ožje področje družbenih dejavnosti v letih od 1981 dalje je značilno v Sloveniji, da se je podvojil delež sredstev, namenjen znanosti, merjeno z udeležbo v družbenem proizvodu.

Dobrih 13% udeležbe v družbenem proizvodu naj bi bila zgornja družbeno še sprejemljiva mera pri udeležbi družbenih dejavnosti v družbenem proizvodu republike. Kar je več, je neodgovorno pretiravanje. Kako pa je v svetu s tem? Na kratko. Iz podatkov, pripravljenih za sejo CK ZKS o družbenih dejavnostih, in sicer iz tabele, ki ima naslov delež izdatkov za skupne potrebe v družbenem proizvodu (brez naložb), izhaja, da je v deželah OECD v povprečju to 25,6% v letu 1981 in je bil naših 13% v letu 1960 (natančno 13,1%). Na vrhu razpredelnice je Belgija, ki za te namene porabi 37,6% družbenega proizvoda, najnižji delež je v Grčiji s 13,4%. Razvite države so v dvajsetih letih delež podvojile.

Če so ti podatki iz kateregakoli razloga sporni, ni sporno dejstvo, da so te države v preteklih dvajsetih letih od leta 1960 do leta 1981 v deležu družbenega proizvoda ta sredstva podvojila. Mi to imenujemo znanstveno tehnična revolucija.

Če smo bili prepričani, da gre svet mimo nas, bi rekel, da gremo mi mimo sveta.

Sergij
Pelhan

Odprta vprašanja slovenske kulture danes

Kriza, ki jo živimo danes, je posegla v vse pore družbenega življenja. Tako ni zaobšla niti kulture, še več, lahko bi celo rekli, da kultura že vrsto let to krizo doživlja. Če pravimo za Slovenijo, da je dežela na sončni strani Alp, potem bi lahko trdili, da je slovenska kultura že dolgo v senci teh sončnih Alp. V prispevku bom poskušal opozoriti na nekatere vzroke, dejstva in posebnosti, ki potrjujejo navedeno misel.

1. Kultura in pravni sistem

Enega temeljnih vzrokov, da je položaj kulture danes tak, kot je, vidim v opredelitvi kulture kot porabe, kar izhaja že iz Ustave SFRJ. Medtem ko iz narave kulture izhaja, da ta pomeni celovitost življenja, ustvarjanja in razvoj tako ustaljenih kot novih oblik kulturnih dejavnosti, medtem ko vemo, da sodijo znanost, kultura in šolstvo v tisti del družbene nadstavbe, ki ji pravimo razvojna zavest in kvaliteta življenja pa sedanji pravni sistem uvršča kulturo v sfero porabe, potrošnje dobrin. Iz take opredelitve je izpeljana nato celotna sisovska mreža, izvajalci in porabniki. Kultura je tako uvrščena v uslužnostno dejavnost.

V situaciji, ko se pogloblja ekonomska kriza družbe, prihajajo napake tovrstne opredelitve kulture še posebej do veljave. Na kulturo in njeno družbeno pomembnost gledajo le z vidika porabe. Kako kaj prihraniti, razbremeniti gospodarstvo, morda še z vidika, koliko kultura v odnosu na druge družbene dejavnosti vpliva na neposredno povečanje produktivnosti v materialni proizvodnji. Gledanje na razvoj družbe in njeno bogastvo le skozi družbeni proizvod in gmotne dobrine je eden temeljnih vzrokov današnje krize družbe v celoti in kulture še posebej. Zato ni čudno, da iz tega vulgarno materialističnega gledanja na kulturo vidimo to samo kot porabo, ob pomanjkanju denarja pa postane kmalu potrata. Duhovne vrednote kulture, njihov pomen za usvarjalnost, za razvoj in samozavest naroda so iz tega vidika brez cene in vsakršne vrednosti. Bojan Štih je tovrstno miselnost takole zavrnil: »Gradovi, cerkve, kapelice, mlini in druge stavbe so naše neizmerno bogastvo. To bogastvo nas mora veseliti, ne pa vznemirjati zaradi stroškov za vzdrževanje.«

Kdo pa je že kdaj izračunal, koliko so npr. Brižinski spomeniki, Prešernove Poezije ali Cankarjev Hlapec Jernej vplivali na večjo produktivnost našega gospodarstva?

Ustavni spori o vprašljivosti določil zveznih zakonov, ki omejujejo sredstva za družbene dejavnosti in s tem za kulturo, odpirajo drugo vprašanje, ki je obenem tudi vprašanje, o čem odloča narod, organiziran v lastni državi. Nedvomno je nujno v novih ustavah zapisati, da slovenski narod sam odloča o tem, kakšno kulturo hoče in koliko je zanjo pripravljen nameniti. Tako se tudi ne bo dogajalo, da bomo več kot leto dni čakali na odločitve Ustavnega sodišča ali, da nam, kot je izjavil delegat na izredni seji skupščine KSS, slovenski politiki že od l. 1848 govorijo, kako ne morejo nič doseči ali na Dunaju ali v Beogradu in s tem kažejo nezmožnost njih samih in nas kot naroda.

2. *Kultura in uresničevanje stališč DPO o njej*

Vsem je splošno znano, da imamo dobro opredeljena stališča DPO o kulturi, pa tudi to, da so ta zapisana tudi v srednjeročne plane DPS. Spomnim naj samo na družbeni dogovor o knjigi, ki ga nihče ne uresničuje, na zakon o varovanju premične kulturne dediščine, pa vendar skoraj tretjina občin še nima muzeja oz. ni te obveznosti sklenila z obstoječim regionalnim muzejem, in ne nazadnje na opredelitev o izenačevanju OD zaposlenih v družbenih dejavnostih z zaposlenimi v gospodarstvu. Ker je pravkar končana konferenca ZKJ, na kateri so vehementno zahtevali odgovornost za uresničevanje sklepov 13. kongresa ZKJ, naj navedem le en sklep tega kongresa, ki ga stalno kršimo z interventno zakonodajo.

13. kongres ZKJ se zavzema, da v vseh dejavnostih kulture spodbujamo aktivnosti pri razvijanju samoupravnih odnosov. S tem, da prevzemajo administrativno funkcijo, samoupravne interesne kulturne skupnosti, ne uresničujejo svoje vloge in temeljnih ciljev samoupravne preobrazbe. Zato se morajo v svojem delovanju postaviti in uveljaviti kot pobudniki in nosilci samoupravnega povezovanja, za katero morajo iskati in poiskati nove oblike. Zato je nujno potrebno preprečiti restriktivne in administrativne ukrepe v kulturi, ki vnaprej omejujejo delo samoupravnih interesnih skupnosti. Organizirane subjektivne sile bodo v naslednjem obdobju usmerile svojo aktivnost v izboljšanje materialnega položaja kulture in njene ekonomske stabilnosti.

Razkorak med zapisanimi stališči in prakso se tudi glede kulture iz leta v leto povečuje. Mi navadno začnemo govoriti o diferenciaciji, kadar gre za ideološka politična vprašanja ali kadar novinarji dregnejo v tabu teme. Ali pa je kdo že slišal, da bi začeli z diferenciacijo takrat, kadar zanemarjamo kulturo, čeprav imamo do kulture vendarle zapisane zaostrene kulturno-politične ocene in stališča. Ali ni torej skrajni čas, da ta zbor zahteva uresničevanje zapisanih stališč do kulture, če hočemo uresničiti hotenje, da se bo naša družba razvijala tudi prek kulture kot duhovne proizvodnje in gonilne sile celotnega razvoja?

3. *Kultura in interventna zakonodaja*

Če izhajamo iz opredelitve, da je kultura svojevrstno živo tkivo, sestavljeno iz stalno spreminjajoče se kulturne ustvarjalnosti obstoječih in vedno novih pojavnih oblik kulture, iz dane kulturne dediščine, ljubiteljske kulture, posredovalnih organizacij, ki sestavljajo celovito telo narodove kulture, potem nikakor ni mogoče voditi kulturne politike tako, da bi enemu delu telesa dovoljevali več ali manj hrane, drugemu pa jo celo odtegovali. Interventna zakonodaja, ki postaja vse bolj pravilo, to od nas vsak dan bolj zahteva in pri tem pozablja, da na družbene dejavnosti in še posebej kulturo ni mogoče gledati le skozi ekonomske račune.

Filozof postmodernizma Peter Sloterdijk pravi: »Ustvarjalno življenje cveti povsod tam, kjer se odpovemo naših sposobnosti za omejevanje. Kot gotovo ne obstoje omejeni geniji, obstoje geniji omejevanja.« Teh je, kaže, veliko v birokratskih strukturah naše zvezne vlade, saj ob vsaki priložnosti potegnejo iz ropotarnice administrativnega socializma orožje omejevanja kulture na dan, orožje, ki je brez duha in ostrine in katero ne reši gospodarstva, le pogubno deluje na kulturo.

Prav stalno vmešavanje države v svobodno menjavo dela je v zadnjih letih otežkočalo samoupravne procese. Možnosti samoupravnega dogovarjanja so se izredno zožile. V ljudeh se je utrdilo prepričanje, da odločajo o že odločenem, o tem, da je nesmiselno sodelovati v takem samoupravnem procesu, ker je to le izgubljanje družbenih energij. Interventna zakonodaja pomeni suspenz samoupravljanja. Neki delegat je zapisal, da v petnajstih letih, kar sodeluje v svobodni menjavi dela, še nikoli ni slišal od uporabnikov, da dajejo preveč za šolstvo in kulturo. Omejevanje je vedno prišlo od države.

Stalno indeksiranje sredstev za družbene dejavnosti, občasno dajanje prioritete eni izmed njih in zanemarjanje drugih – predvsem kulture, ki je v družbenih planih nikoli niso v povojnem obdobju obravnavali prioriteto – pa kaže še na neko značilnost. Delež družbenih dejavnosti, ki sodijo v skupno porabo (zdravstvo, šolstvo, kultura, telesna kultura in otroško varstvo) se je v obdobju 1981–1987 zmanjševal v odnosu na tiste družbene dejavnosti, ki sodijo v osebno potrošnjo in bi tudi morale biti po določenih družbenega plana SFRJ 1986–1990 prikazane posebej (invalidsko-pokojninsko zavarovanje). Tako je bilo v vseh sredstvih za družbene dejavnosti v l. 1981 namenjeni skupni porabi 63% sredstev in 37% za socialno varnost oz. invalidsko-pokojninsko zavarovanje. V preteklem letu je to razmerje že 54% proti 46%, pričakovati pa je, da se bo še naprej slabšalo za skupno porabo, saj vemo, da je letos omejevana bolj kot sredstva za invalidsko in pokojninsko zavarovanje. Tudi ta podatek nam pove, da vse bolj postajamo družba, ki se bori le še za socialno varnost in opušča misel na razvoj.

Zanimiv pa je podrobnejši pogled tudi na sredstva za kulturo znotraj družbenih dejavnosti. Leta 1979 je znašal delež za kulturo v vseh sredstvih za družbene dejavnosti 2,89%. Leta 1987 je ob dejstvu, da je bilo v navedenem obdobju preneseno na kulturo ca 16% novih nalog (iz proračunov ali posebej določenih z zakoni oz. posebej dogovorjenih v širši skupnosti) ta delež znašal 2,88%. Logika indeksiranja je tudi tu pokazala svoje slabosti. Če imaš nizko materialno osnovo, si dvakrat tepen. Primerjava s sredstvi za raziskovalno dejavnost nam pove, da je ta imela l. 1983 3,09% sredstev, namenjenih družbenim dejavnostim, kultura 2,62%, lansko leto pa je bilo za raziskovanje danih že 3,58%, kar je ob letošnjem omejevanju na lansko osnovo vsekakor drugačno izhodišče.

Danes se v najrazličnejših gradivih seznanja javnost o tem, kako dajemo vse večji delež v družbenem proizvodnem za družbene dejavnosti in za kulturo. Tudi zato mi dovolite, da povem še nekaj podatkov. V družbenem proizvodnem smo v Sloveniji l. 1979 dajali za kulturo 0,57%, v l. 1987 pa je ta delež znašal 0,68%. Podatka govorita na prvi pogled o tem, da smo kulturi namenjali več sredstev v lanskem letu. Toda naj opozorim na dve dejstvi:

a) Podatki, da je bilo na kulturo preneseno iz proračunov občin in republik mnogo nalog: nekateri zakoni o naravni dediščini, nekatere posebej dogovorjene naloge, nacionalni paket investicij, CD pa kažejo, da je teh nalog za 16% vseh sredstev slovenske kulture v l. 1987; to pomeni, da smo za kulturo dajali tudi lani 0,57% ali enak delež kot l. 1979.

b) Pomembnejša pa je mogoče druga ugotovitev. Za družbene dejavnosti so za leto 1987 izračunani deleži v družbenem proizvodnem, upošteva korekcijo, ki jo je izdelal Zavod za družbeno planiranje pri nas, saj je tako imenovani obračunski zakon umetno napihnil družbeni proizvod Slovenije. Pa vendar prispevki, ki jih dajemo za federacijo, temelje na večjem DP, prispevki za družbene dejavnosti v Sloveniji pa se prikazujejo po nižjem DP. Če bi izračunali delež za kulturo po istih merilih, kot odvajamo prispevke v federacijo, in izvzeli sredstva za nove naloge, prenesene po l. 1979 na kulturo, bi znašal tako izračunan delež za kulturo 0,49% ali manj kot pol odstotka. To je potrebno vedeti tudi zato, ker menim, da v danih materialnih razmerah ni mogoče več pristati, da vedno znova in znova kulturo in druge družbene dejavnosti drugače obravnavajo kot pa zvezni proračun in prispevke za nerazvite.

4. *Odprta vprašanja slovenske kulture v letošnjem letu*

Obširna raziskava, ki jo je na pobudo republik in pokrajin izvedel Zavod za raziskavo kulture v Beogradu in zajema obdobje 1980–87, ugotavlja, da je kultura v navedenem obdobju izčrpala vse rezerve, dokončno iztrošila opremo ter bi nadaljnje restrikcije pomenile za kulturo tak udarec, da si do konca stoletja ne bi opomogla. Če se spomnimo ocen kulturnega plenuma in drugih DPO, so le ta skladna z navedeno ugotovitvijo, zato smo v kulturi ob podpori širše družbeno politične skupnosti v l. 1986 zastavili srednjeročni program na kulturni politiki, ki je predvidevala najprej sanacijo stanja (s tem da smo podvojili sredstva za varovanje kulturne dediščine, uvedli sofinansiranje 200 knjig, povečali realna sredstva za odkup knjig, omogočili sofinansiranje 5 celovečernih in 12 kratkometražnih filmov) obenem pa načrtovali tudi razvoj (z zaposlovanjem kadrov na deficitarnih področjih, z uvedbo investicij v nacionalnem paketu in nekaterih manjših zunaj tega paketa ter z uvedbo normativov na likovnem področju).

Ob tako zastavljenem programu je bila kultura ena redkih, ki ni širila obstoječe mreže institucij, temveč podpirala novo nastajajoče oblike kulturnih dejavnosti. Danes imamo v SFRJ 3,2 ustanove na občino, v SRS pa 2,9 vključujoč založniške hiše in kinematografe, vrednost opreme je v umetniških ustanovah v SRS dvakrat nižja kot v SFRJ, 36 muzejev ima 1 videorekorder, 8 kinoprojektorjev in 5 magnetofonov, 10 nacionalnih muzejev deluje v propadajočih stavbah, ki jih je sezidala rajnka Avstrija, enako se godi gledališčem, od katerih se le mariborskemu obetajo boljši časi, eno pa še vedno deluje, prikazuje naš odnos in našo kulturo na zahodni meji, v bivši gostilni. Ti podatki nedvomno dajejo prav tistim, ki trdijo da slovenska kulturna politika v primerjavi s šolsko, zdravstveno in dr. ni znala in mogla na tem temeljnem materialnem področju, ki pogojuje razvoj in kvaliteto rast, v povojnem času doseči nobenih kvalitetnih premikov z izjemo CD. Takó nacionalne ustanove na področju kulturne dediščine in gledališke ustvarjalnosti, vključujoč ljubljansko opero, delujejo v razmerah, ki prej sodijo v 19. stoletje kot pa v prihajajoče. Postavlja se vprašanje, ali moramo res pri investicijah za kulturo vedno dokazovati, da gre pri teh za identiteto kreativnosti in razvoja. Smisel sodobnih muzejev, arhivov, nacionalnih galerij ni v tem, da so shramba zgodovine, ampak da sodelujejo v razvoju duhovnih in materialnih potencialov naroda. Slovenci danes bolj kot kdaj koli prej potrebujemo sodobno oblikovan muzej, ki bi prezentiral celovitost naše kulturne dediščine. Le tak muzej je lahko v neposredni funkciji razvoja Slovenije, ostajanje na obstoječem stanju pa je danes resnično le še sramota in strošek za gospodarstvo. Tudi se ni treba več ozirati v sosednje razvite države, dovolj je, če pogledamo, kaj je na tem področju naredila naša sosedna Hrvaška in kaj še dela. Ali s tem, da se odpovedujemo investicijam v nacionalnem paketu, ne postajamo vse bolj bela lisa na kulturnem zemljevidu Evrope in ali nam dolgoročno ne grozi izguba nacionalne identitete.

Menim, da se moramo nujno zavzeti za uresničitev tudi teh investicij, obenem pa ne čakati samo na sredstva iz SMD. Prav bi bilo, da damo pobudo, ki je bila izražena že v KS Slovenije po ustanovitvi posebnega sklada z naslovom Za slovensko kulturo. Sklad naj bi vseboval poleg investicij tudi prezentacijo najpomembnejših kulturnih spomenikov, spodbujal bi večje predstavitve kulturne dediščine in žive ustvarjalne kulture doma in po svetu in omogočal izpopolnjevanje mladih nadarjenih umetnikov. Vanj bi prispevali tako posamezniki kot tudi sponzorji iz celotnega slovenskega kulturnega prostora. Sponzorji pa naj bi bili tudi oproščeni dajatev za tisti del, ki bi ga kulturi prispevali, kot je to navada v razvitih deželah, kjer s podobno kulturno politiko rešujejo finančne zagate kulture in skrbijo za njen razvoj.

Ob sedanjih materialnih stiskah naše družbe je nedvomno potrebno, da tudi v kulturi pogledamo, kaj je še mogoče racionalizirati. V prvi vrsti se tu postavlja vprašanje mreže SIS za kulturo. Za to, da smo l. 1987 razdelili 56.000.000 din ali 2.400 din mesečno na Slovenca prek SMD, smo imeli 65 skupščin kulturnih skupnosti, ki so vse vsaj dvakrat zasedale, z mnogimi organi in njihovimi sejami, katere so bile prepogosto nesklepčne. Obenem pa smo ugotavljali tako nemoč uporabnikov kot tudi izvajalcev in skupščin v celoti. Hkrati pa vemo, da je polovico programa po finančah, po vsebini pa celo več že v KS Slovenije. Tudi tu bo potrebno razmisliti o možnosti ene kulturne skupnosti ali vsaj regionalnih.

Racionalizacija programov je nedvomno tudi še možna, a ne kot krče-

nje kulturnih programov, temveč kot prava racionalizacija. Tudi iz vidika, kaj sodi v kulturo, kaj pa npr. v proračune ali v neposredno svobodno menjavo dela. Predvsem pa bo prava racionalizacija v tem, da kulturni delavci tam, kjer imajo službo le za lastno socialno varnost, opravijo najprej in kvalitetno svoje delo, ne pa da se gredo znanost, snemajo v delovnem času, gostujejo v sosednji operni hiši, doma pa odpadajo vaje ipd.

Vsekakor pa ni mogoče pristati na to, da bi, kot sedaj kaže, ob predvideni inflaciji zmanjkalo denarja za kulturne programe manjšin, Slovencev v zamejstvu in tujini, za medrepubliško in mednarodno sodelovanje, nakupe knjig ipd. Ta problem je eden tistih, ki ga je nujno čimprej rešiti, še posebej, ker menimo, da tudi v danih razmerah ni nerešljiv, le v teh časih se nehajmo deliti na zборе uporabnikov, zборе izvajalcev in druge zборе. Časi so pač taki, da moramo postati en zbor v interesu slovenske kulture in narodne samobitnosti.

Slovenci, Jugoslavija in slovenska kultura v luči ustavnih sprememb 1988

Tone
Peršak

Naslov Slovencev, Jugoslavija in slovenska kultura razumem kot vprašanje o odnosih oziroma razmerjih med Slovenci ter Slovenijo na eni strani in Jugoslavo ter Jugoslovani na drugi strani in kot vprašanje o sedanjih in prihodnjih pogojih za razvoj ali za nazadovanje ali celo zaton vsega, kar označujemo s pojmom »slovenska kultura«. Pojem kultura pri tem razumem v najširšem pomenu besede, kot ime

za celoto materialnih in duhovnih stvaritev slovenske družbe, ki vključuje tako umetnost kakor tudi tehnološke in znanstvene dosežke, izobraževanje in jezik ter vanj vpisano ontologijo, etiko in antropologijo slovenskega naroda. Preden pa vse to postavim v kontekst aktualnih ustavnih sprememb, bi rad posamezne pojme še bolj nazorno opredelil. Pojem Slovencev razumem širše in ne kot zgolj oznako za določeno število ljudi, ki živijo pretežno na področju Slovenije. Razumem ga kot ime naroda, ki ima svojo zgodovino in v njej izpričano nacionalno zavest in samozavest in ki ima ali vsaj naj bi imel tudi svojo prihodnost, seveda drugačno in boljše od preteklosti in sedanjosti. Slovenci živimo danes skupaj s še nekaj narodi in številnimi narodnostmi v SFRJ. V to skupnost smo se združili, kot nas prepričujeta politično izročilo in uradna zgodovina, prostovoljno in v veri, da bomo skupaj z bratskimi narodi lažje in bolj uresničevali svoje tisočletne težnje po slovenski državi in po politični, gospodarski ter kulturni avtonomiji, ki so bile prvič formulirane v programu Zedinjene Slovenije in v slovenski politični in bojni program izoblikovane v Program Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Kot vemo, govori tudi ena od točk Programa